

MIND AND COSMOS ȘI DETRONAREA PARADIGMEI REDUCȚIONISMULUI MATERIALIST

ANDREI CARPENEANU

Mind and Cosmos and the dethronement of the materialist reductionist paradigm.

Nagel maintains that the great successes of physics and biology have been possible only by excluding the mind from the physical world. This fact lead to a quantitative understanding of the Universe, expressed via physical laws and formulated mathematically. Thomas Nagel comes forward with the idea of a new beginning, based on a more comprehensive understanding that must include the mind – this time seen not as a later addition, an accident or an addendum, but as a fundamental aspect of reality. In order to account for the aspect directly obvious only to a first person perspective – the internal perspective of the conscious subject – science would have to create new concepts and postulate the existence of unobservable elements of reality, on the basis of which researchers would explain certain regularities that at first may seem accidental but would ultimately prove to be necessary.

Keywords: mind-body problem, antireductionism, intelligent design theory, naturalism

I. Privire generală asupra problemei raportului minte-corp

Problema naturii fenomenelor mentale și a relației minte-corp, a locului pe care îl ocupă mentalul în lumea fizică, se numără printre temele cele mai provocatoare și mai dificil de abordat din domeniul filosofiei minții și filosofiei psihologiei

Încercând o delimitare a sferei mentalului¹, stările mentale au fost împărțite în două mari categorii. Prima categorie are în vedere calitățile senzoriale sau *qualia*, cum ar fi durerea, gustul, capacitatea de a auzi sunete etc. Daniel Dennett spunea despre *qualia* că este „un termen nefamiliar care denumește ceva foarte familiar fiecăruia dintre noi, anume modul în care lucrurile ne apar”, indicând patru caracteristici² ale „stărilor mentale calitative”. Acestea sunt *inefabile*, nu pot fi comunicate și nici înțelese decât prin experiența directă, sunt *intrinseci*, în sensul că nu se schimbă în funcție de relația cu alte lucruri, sunt *individuale*, având în vedere că nu sunt posibile comparații între *qualia*, și *immediate*, deci în mod direct integrate de conștiință. A doua clasă este compusă din stările mentale care au un conținut, acestea fiind numite *stări intenționale* sau *atitudini propoziționale*, care includ dorințe, intenții, termeni, îndoieli și speranțe. Ceea ce este specific problemei intenționalității și totodată comportă dificultăți din punct de vedere

¹ *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, 2005 (Second Edition), p. 607.

² Daniel Dennett, „Quining Qualia”, în *A Historical Introduction to the Philosophy of Mind*, Broadview Press, 2010, p. 424.

filosofic este așa-numita neutralitate față de realitate. Franz Brentano accentua faptul că o stare intențională poate avea conținut, indiferent dacă acel conținut corespunde unui fapt real sau nu. Această neutralitate a intenționalității reprezintă, potrivit filosofului german, însăși marca distinctivă a mentalului.

Atât experiența comună, cât și observația științifică, în speță cercetarea neurofiziologică, ne arată că fenomenele mentale sunt corelate după reguli stricte cu anumite procese care au loc în corp, astfel că unele funcții și capacități mentale depind de structura și funcționarea sistemului nervos central. Însă dificultățile abia de aici încep. Cu toate că relația dintre minte și corp a constituit, de-a lungul timpului, obiectul cercetării științifice și al speculației filosofice, mănunchiul de probleme care rezultă din complexitatea și subtilitatea interacțiunii acestora, a modului în care conștiința ia naștere din infinitatea de procese electrochimice, nu a găsit nici până astăzi o rezolvare asupra căreia să existe un acord general.

Pentru a obține un tablou complet al lumii, științele naturii au *identificat* proprietățile mentale cu proprietățile neurofiziologice. Această formă clasică de *reducționism psihofizic* nu elimină mintea din analiza sa, însă o identifică cu procesele sistemului nervos pentru a o supune mai ușor investigației științifice. Comentând poziția lui H. Putnam cu privire la această abordare, M. Țurlea susține că „rezolvarea identității în termeni materialști presupune și stabilirea în acest mod a constituției gândirii, referirii, percepției etc., încercarea de a *înghesui* schema scopului și semnificației în interiorul schemei științifice; în acest sens, răspunsurile căutate de acest curent reducționist sunt așteptate să vină din direcția neuroștiințelor, științelor cognitive și psihologiei”³. Potrivit lui Putnam, singurul motiv pentru care s-a recurs la *teoria identității* minte-corp a fost teama revenirii în actualitate a dualismului, a imaginii spiritului captiv în mașinăria corpului (*ghost in the machine*), poziție pe care filosoful american o consideră greu de apărut, desuetă⁴.

Abordarea funcționalistă va susține *rolul funcțional* al stărilor mentale, acestea fiind definite în termenii relațiilor cauzale standard și nu ținând seama de anumite caracteristici intrinseci. De exemplu, *durerea* este văzută ca o stare internă a organismului cauzată de o leziune a unui țesut, care la rândul ei se comportă ca un intermediar cauzal, provocând răspunsuri comportamentale variate și alte stări mentale. Deși este considerat un curent influent în filosofia minții, abordarea funcționalistă nu poate da seama, de pildă, de caracterul calitativ al stărilor mentale. De asemenea, deși are pretenția de a se fi eliberat de teoria identității, ne putem întreba, în mod legitim, dacă nu cumva funcționalismul este tot o formă de *reducționism*.

II. Aspecte ale filosofiei minții la Thomas Nagel

Opera lui Thomas Nagel (n. 1937) este structurată în jurul unor teme intens dezbătute în actualitatea filosofică, cele mai importante și mai cunoscute contribuții ale gânditorului american fiind în domeniul filosofiei minții, dar și în filosofia

³ Marin Țurlea, *Un secol de filosofie analitică*, vol. II, Cartea Universitară, București, 2006, p. 116.

⁴ *Ibidem*, p. 115-116.

politică sau etică. În lucrările lui Nagel se vor regăsi elemente noi cu privire la tensiunea conceptuală dintre subiectivitate și obiectivitate, precum și argumente împotriva unei viziuni materialiste de tip neodarwinian asupra lumii și în favoarea unui tablou al existenței care să conțină explicații adecvate pentru conștiință, intenționalitate sau valoare.

Într-un articol foarte cunoscut din 1974, „What is it like to be a bat?”, Nagel susține că știința contemporană nu este suficient echipată conceptual pentru a înțelege cum este posibilă experiența subiectivă. Filosoful american alege exemplul unui liliac pentru că acesta posedă un sistem senzorial foarte diferit de cel uman, ecologia. Știința ne poate oferi informații cu privire la structura creierului unui liliac, la comportamentul său, însă nu poate răspunde la întrebarea „cum este să fii liliac?": „Nu putem avea decât o reprezentare schematică a lui *cum este să*. De exemplu, putem atribui tipuri generale de experiență pe baza cunoștințelor pe care le avem despre structura și comportamentul animalului respectiv. Prin urmare, descriem sonarul liliacului ca pe o formă tridimensională de percepție care îl ajută să se deplaseze; credem că liliecii simt anumite forme de durere, frică, foame, dorință sexuală și că posedă și alte tipuri mai familiare de percepție, pe lângă ecologia. Însă credem că fiecare dintre aceste experiențe are un caracter subiectiv specific, care este dincolo de puterea noastră de imaginație. Iar dacă există ființe care posedă conștiință oriunde altundeva în univers este posibil ca acestea să nu poată fi descrise, chiar dacă am folosi cei mai generali termeni experiențiali pe care îi avem la îndemână”⁵.

În cea mai recentă lucrare a sa, *Mind and Cosmos. Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False*, Thomas Nagel va cristaliza toate obiecțiile sale cu privire la *reduționismul psihofizic*, teorie justificată, dintr-un plan mai vast, de pretenția că științele naturii pot oferi o explicație pentru întregul univers. Nagel susține ideea că marile progrese din fizică și biologie au fost posibile doar excluzând mintea din lumea fizică, acest fapt determinând o înțelegere cantitativă a Universului, exprimată prin legi fizice și formulată matematic. Autorul propune un început nou, pe baza unei înțelegeri mai cuprinzătoare, care trebuie să includă și *mintea*, văzută de data aceasta ca un aspect fundamental al realității, nu doar ca un element adăugat ulterior, un accident sau o anexă.

Teoriile care încearcă să analizeze mentalul, spune Nagel, nu țin seama tocmai de aspectul care este evident din perspectiva persoanei întâi, perspectiva interioară a subiectului conștient: „Toate aceste strategii din ce în ce mai sofisticate, fie că s-au numit behaviorism causal sau funcționalism, sunt nesatisfăcătoare din același motiv; chiar dacă au adăugat creierul în această ecuație, au omis ceva esențial, fără de care mintea nu ar mai exista. Și ceea ce a fost omis este chiar elementul exclus de Galileo și Descartes pentru a putea formula concepția modernă despre lumea fizică, anume *aspectul subiectiv*”⁶. Pentru a da seama de acest aspect, știința va trebui să creeze concepte noi și să postuleze existența unor elemente

⁵ Thomas Nagel, „What Is It Like to Be a Bat”, în *The Philosophical Review*, Vol. 83, No. 4 (Oct., 1974), p. 439-440.

⁶ Thomas Nagel, *Mind and Cosmos. Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False*, Oxford University Press, 2012, p. 75-76.

neobservabile ale realității, pe baza cărora să fie explicată existența unor anumite regularități, care inițial apar ca accidentale, însă de fapt sunt necesare.

III. Programul antireducționist nagelian

„Scopul acestei cărți”, mărturisește Nagel în *Mind and Cosmos*, „este de a demonstra că problema minte-corp nu reprezintă numai o problemă locală, ce are legătură doar cu relația dintre minte, creier și comportament, ci cuprinde întregul nostru mod de a gândi cosmosul și istoria sa”⁷. Științele naturii și biologia evoluționistă nu vor putea fi izolate de această problematică, însă numai o apreciere corectă a complexității acestor teme le va conferi, până la urmă, rolul adecvat în descrierea ordinii naturale. În acest context, sarcina filosofiei, consideră Nagel, este de a analiza limitele celor mai avansate și mai populare forme ale cunoașterii științifice contemporane.

Soluția lui Nagel, observă Elliott Sober, este *teleologică*, prin urmare explicațiile științei trebuie să aibă în vedere *scopuri*, nu doar *cauze mecaniciste*. Cu toate acestea, filosoful american nu propune o teorie teleologică proprie, ci numai indică necesitatea ei, lăsând această sarcină pe umerii oamenilor de știință⁸. Într-adevăr, Nagel pune în lumină faptul că „principii de cu totul alt tip, [...] principii teleologice” operează în natură, având în vedere, pe de o parte, progresele recente ale cercetării din biologia moleculară, care lasă locul unor „îndoieli legitime” referitoare la teoria mecanicistă a originii și evoluției vieții și, pe de altă parte, eșecul reducționismului psihofizic. „*Aceste îndoieli pot părea scandaloase*”, continuă Nagel, „*însă acest lucru se datorează faptului că aproape toți cei care aparțin acestei culturi seculare au fost seduși de programul reducționist, văzut ca unică metodă sacrosanctă, iar orice alternativă a fost privită ca neștiințifică*”⁹.

Poziția antireducționistă a lui Thomas Nagel nu presupune o soluție transcendentă, ci mai degrabă o abordare nuanțată a teoriei caracterului imanent al ordinii naturale. Filosoful american nu este de acord cu susținătorii conceptului de *intelligent design*, curent pe care totuși îl invocă, recunoscând faptul că amprenta scepticismului lor cu privire la reducționismul materialist nu a putut fi îndepărtată.

Adepții *intelligent design theory* (concepție considerată de criticii săi drept o formă de *creaționism*) susțin că anumite trăsături ale organismelor vii pot fi mai bine explicate dacă postulăm existența unei cauze inteligente, decât dacă lăsăm totul în seama selecției naturale. Este imposibil, arată Stephen C. Meyer în faimoasa lucrare *Signature in the Cell*, ca mutațiile aleatoare să poată explica structura desăvârșită a mecanismelor celulelor vii. De asemenea, biochimistul Michael Behe precizează că funcționarea motorului flagelar, element care asigură „propulsia” celulelor bacteriene, depinde de funcțiile perfect coordonate a 30 de

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ Elliott Sober, „Remarkable Facts. Ending Science as We Know It”, în *Boston Review*, noiembrie-decembrie 2012.

⁹ Thomas Nagel, *op. cit.*, p. 19.

proteine: îndepărtarea uneia dintre aceste proteine ar face imposibilă funcționarea sistemului.

Filosofia lui Nagel are în comun cu *intelligent design theory* doar ideea necesității unei emancipări categorice față de soluțiile considerate desuete ale neodarwinismului cu privire la originea și evoluția vieții. Astfel, afirmă filosoful american, cu cât vom afla mai multe detalii despre complexitatea codului genetic¹⁰, cu atât explicația istorică privitoare la apariția vieții ni se va părea mai greu de susținut, teoria tradițională despre ordinea cosmică ajungând „să sfideze simțul comun”.

Cele două concepții, deși au țeluri comune, prescriu soluții divergente. Thomas Nagel recunoaște meritele teoriei „proiectului inteligent”, care zguduie temeliile viziunii științifice tradiționale și afirmă, la unison cu adepții acesteia, că este din ce în ce mai greu de crezut că viața poate fi rezultatul unei serii de accidente și a selecției naturale. Însă concepția teleologică propusă de Nagel este *naturalistă*, în timp ce soluția *intelligent design theory* este *supranaturală*. „Îmi lipsește”, spune filosoful american, „acel *sensus divinitatis* care îi face pe mulți să vadă în Univers expresia unui scop divin, la fel de natural cum văd pe o față zâmbitoare expresia unui sentiment uman”¹¹.

Proiectul filosofic descris de Nagel presupune o teorie teleologică naturalistă, non-intențională, care nu implică existența lui Dumnezeu sau a altui „arhitect” inteligent care să conducă Universul către un scop; de asemenea, Nagel nu este de acord cu explicarea anumitor trăsături ale naturii prin intervenția divină, care nu este parte a ordinii naturale.

O „știință teleologică” presupune, în viziunea filosofului american, ca anumite stări să aibă o mai mare probabilitate de a se întâmpla decât ar prescrie legile fizicii. Evenimentele extraordinare, cum ar fi apariția vieții, a conștiinței, nu pot fi explicate în termenii cauzali ai științei, iar rolul filosofiei este doar de a arăta lipsa unor explicații adecvate. „Ar trebui să căutăm o altă formă de înțelegere care să ne facă capabili să ne vedem pe noi înșine, dar și pe celelalte organisme conștiente, ca expresii caracteristice ce aparțin, în același timp, atât aspectului mental, cât și celui fizic al Universului. Poate că adăugând teoriei apariției vieții cerința de a explica și apariția conștiinței, situația nu va deveni mai complicată. Dimpotrivă, trăsăturile adăugate pentru a da seama de mental, vor putea contribui și la explicarea apariției vieții. Cu cât o teorie are mai multe de explicat, cu atât va fi mai influentă”¹².

¹⁰ *Complexitatea ireductibilă a viului este și unul dintre argumentele teoreticienilor intelligent design theory.*

¹¹ Thomas Nagel, *op. cit.*, p. 26.

¹² *Ibidem*, p. 130.